

Порівняльні історико-правові дослідження

Сіманчук М. В.,

аспірант Відкритого міжнародного університету розвитку людини
«Україна»

Види злочинів в українському і російському кримінальному праві (середина XVII — кінець XVIII ст.)

Сіманчук М. В. Види злочинів в українському і російському кримінальному праві (середина XVII — кінець XVIII ст.)

Проводиться порівняльний аналіз видів злочинів в українському і російському кримінальному праві середини XVII — кінця XVIII ст. Дається характеристика особливо тяжких, тяжких, середньої та невеликої тяжкості злочинів. Приділена увага особливостям релігійних злочинів, злочинів проти держави тощо.

Ключові слова: види злочинів, злочин проти церкви, злочин проти держави, злочин проти судочинства, службовий злочин.

Дослідження питання видів злочинів в українському і російському кримінальному праві має важливе значення. Знаючи історію кримінального права, можна уникати недоліків у сучасному законодавстві.

Види злочинів в українському і російському кримінальному праві були предметом дослідження таких відомих вчених, як М. Ф. Владимирський-Буданов [1], О. Кістяківський [2], О.М. Лазаревський [3], І. О. Малиновський [4], Є. М. Слабченко [5], Г. Г. Тальберг [6], Д. Тальберг [7], А. Яковлів [8] та ін. Проте порівняльного аналізу видів злочинів в українському і російському кримінальному праві в юридичній літературі поки що не було проведено.

Відповідно до норм Зводу законів «Права, за якими судиться мало-російський народ» (глава XIX, артикул 21) злочин — це «гріх», а судочинство вважалося таким, що здійснюється відповідно до закону Божого [9, с. 753], а свідки мали правдиво свідчити (глава VIII, артикул 15, п.2), «боячись Бога і праведного суду».

Злочин вважався образою Бога, непокорою Божій волі, він був «богобридкою справою», а того, хто вчинив злочин, вважали безбожником, таким, що втратив страх перед Богом.

Згідно з нормами українського кримінального права, джерелом якого було звичаєве та загальне право, з другої половини XVII ст. злочини поділялися на особливо тяжкі, тяжкі, середньої та невеликої тяжкості.

Особливо тяжким злочином було вбивство козака козаком, розбій, грабїж, крадіжка у великих розмірах, військові злочини, скотолозтво, мужеложство. За вчинення зазначених злочинів, згідно з нормами звичаєвого та загального права, застосовувалася смертна кара. Тяжким злочином вважалося скалічення, поранення, порушення норм моралі та деякі майнові злочини. За вчинення таких злочинів мало бути застосоване побиття киями. Дезертирство, зловживання владою, крадіжка належали до злочинів середньої тяжкості й до злочинців застосовували такі види покарань, як позбавлення виборчих прав, усунення з посади, приковування до ганебного стовпа. До невеликої тяжкості злочинів належали деякі злочини проти моралі та майнові злочини, і за вчинення таких злочинів стягували штраф або відправляли злочинця для покаяння до монастиря.

Таким чином, в Україні існували особливості класифікації злочинів, зумовлених багатоджерельністю форм права та гуманністю мети і системи покарань. У цілому злочином вважалося посягання на життя, здоров'я, права особи та її майно, а також порушення спокою в суспільстві, норм права, що містилися в юридичних документах, звичаєвому та загальному праві.

Звичаєве і загальне право України не знало релігійних злочинів. Проте у Литовському Статуті 1588 р. існувала під страхом смертної кари заборона на зманювання християн в іудаїзм та мусульманство, а також було заборонено змушувати жінок-християнок бути годувальницями єврейських та мусульманських дітей (розділ XII, артикул 9).

У російському кримінальному праві, як стверджує М.Ф. Владимирський-Буданов, об'єктом злочину були релігія, держава, порядок управління, суди, особа та її права [1, с. 340].

У Соборному Уложенні 1649 р. на перше місце було поставлено злочини проти релігії. Слід зазначити, що в попередню добу московське законодавство не знало такого виду злочинів. На першому місці серед злочинів проти релігії знаходиться богохульство. У главі I ст. 1 Соборного Уложення зазначено: «Будет кто иноверцы, какие ни буди веры, или и русский человек изложит хулу народшшую Его пречистую Владычицу нашу Богородицу и приснодеву Марию, или на честный крест, или на святых Его угодников... и того богохульника обличив казнити, сжечь» [10, с. 27]. Поява у другій половині XVII ст. релігійних розкольників зробило жорсткішими покарання за релігійні злочини. Військові статuti Петра I загрожують «чорнокнижнику», «богохульному чародею, вступившему в сношения с дьяволом» [4, с. 307].

Згідно із статтями Соборного Уложення церковних зlodіїв наказувалося карати без будь-якого милосердя (глава XXI, ст. 13). Здійснені в церкві вбивства, поранення, завдані побої чи образа словом мирян, звернення до царя або патріарха з чолобитною під час церковної служби — усе це фактично прирівнюється до церковного заколоту (глава I, ст. 4-9). Не дивно, що

влада весь час стежила за поведінкою мирян в церкві. У 1649 р. наказувалось «доносити о поведении людей в церкви и дома» [11, с. 126].

Іншим злочином було спокушання православного перейти в мусульманство: «А будет кого бусурман какими-нибудь мерами, насильством или обманом руского человека к своей бусурманской вере принудит, и по своей бусурманской вере обрежет... и того бусурмана по сыску казнить, зжечь огнем...» [10, с. 173], — зазначено у главі XXII ст. 24 Соборного Уложения.

Карали за зманювання християн не лише у мусульманство, але й у лютеранську або римо-католицьку віру. 1653 р. у поміщиків-лютеран (німців), які відлучили православних селян від посту, причащення перед смертю та інших православних обрядів, відібрали не лише вотчини і помістя, а й решту майна, і передали у власність царя [12, с. 68–71]. Законодавець не передбачав покарання за переманювання в інші релігії, але практика показує, що і за такий злочин винних жорстоко карали рішенням церковного суду.

Навмисне переривання служби Божої (літургії) вважалося злочином не лише проти церковного благочиння, а й проявом невіри в Бога, а тому такого необхідно було «казнити смертю безо всякой пощади» [10, с. 28], — зазначено в главі I ст. 2 Соборного Уложения. Статті Соборного Уложения містили норми, спрямовані проти аморальної поведінки та народження дітей в розпусті [10, с. 173].

В українських юридичних документах XVIII ст. відсутня класифікація злочинів, в них проведено лише їх детальний опис у кожному конкретному випадку. Окремі науковці прагнули класифікувати їх та поділити на види. А. Яковлів здійснив систематизацію злочинів і поділив їх на три види: злочин як найтяжчий вид протиправного вчинку, за який передбачено смертну кару; провина як протиправний вчинок середнього ступеня, що карається менш жорстокими покараннями; переступ як вчинок, спрямований на порушення менш важливих кримінальних приписів, що карається найлегшими покараннями [8, с. 157].

З другої половини XVIII ст. злочини поділялися на ті, що були спрямовані як проти публічних, так і проти приватних інтересів. До публічних належали злочини, вчинені проти релігії, держави та суспільства, а до приватних — злочини проти життя, здоров'я, гідності, свободи та права власності особи.

У відомому збірнику «Права, за якими судиться малоросійський народ» на перше місце були поставлені злочини проти релігії.

У Литовському Статуті закріплено такий вид злочину, як образа «маєстату» господаря, тобто образа великого князя. До цього виду злочину відноситься: посягання на здоров'я господаря, образа його словом, бунт проти господаря, свавільна чеканка монети, спроба насильницького заволодіння владою після смерті господаря, зносини з ворогом та надання йому допомоги, здача ворогові фортеці. Отже, посягання на права держави є

образом маєстату, і за такий злочин передбачено смертну кару з конфіскацією майна та позбавленням честі (Розділ I, артикул 3,6-8; Розділ III, артикул 48). Образом господаря були образа його словом, у письмовій формі, засудження постанов суду господаря, підробка печаток чи незаконне користування господарськими печатками, підробка монет, злочини проти посадових осіб тощо.

Зазначене майже повністю запозичене Соборним Уложенням у другій главі з урахуванням особливостей московського державного устрою.

Відомий дослідник історії російського кримінального права Г.Г. Тальберг, даючи характеристику статтям Соборного Уложення, звертає увагу на те, що в них нібито досить чітко сформульовано поняття державного злочину, що вони нібито зведені в якусь систему. «Сказался, прежде всего, — зазначає дослідник, — вековой прогресс культурного и политико-юридического быта, что отражалось и на развитии юридических понятий и на отчетливости юридического мышления, а это, в свою очередь, повело и к большей ясности изложения, и к большей подробности описания, и к стремлению установить и выдержать систему; конечно, эти черты отразились не только на главе, посвященной государственным преступлениям, но и на всем кодексе в целом с его отчетливым и систематическим разделением на главы и статьи» [6, с. 55–56].

Необхідно зазначити, що в Соборному Уложенні не можна визначити систему державних злочинів, у яку б їх розташував і розділив московський законодавець. Друга глава соборного Уложення «О государственной чести и как его государское здоровье оберегать» присвячена злочинам: а) замахів на здоров'я царя, б) замахів на царську честь і гідність. Отже, під державним злочиним в Соборному Уложенні розуміється не замах на владу царя, а замах на його здоров'я, честь і гідність. Тобто під державним злочиним Соборне Уложення розуміє злочини проти особи царя. Це є свідченням того, що російське кримінальне право московської доби не розрізняє злочини проти держави і злочини проти особи царя.

Якщо в Литовському Статуті йдеться лише про замах на життя господаря «скопом і змовою», то в Соборному Уложенні до цього додано ще й «злое дело» на здоров'я царя з боку окремих осіб. Не визначаючи конкретний характер «злого дела», Уложення передбачає смертну кару за голий задум, спрямований проти здоров'я царя. Будь-хто, запідозрений у застосуванні зілля, коріння, чаклування чи інших засобів «порчі», піддавався тортурам з метою з'ясування, чи не за замовленням іншої держави таке робилося.

У ст. 1 глави I Соборного Уложення йдеться про замах на здоров'я царя.

Усі прогалини, які могли бути в Соборному Уложенні, заповнювались наступними царськими указами. Московські судді не мали права тлумачити закон, а тому в сумнівних випадках, і навіть без таких, вони намагалися відправити справу або до царя, або до думських бояр. Верховна влада змушена була у таких випадках заповнювати прогалини в Соборному Уло-

женні, а тому такі норми були абсолютно новими і породжували колізію як за змістом, так і за часом в кримінальному законодавстві. Тому в царських указах і грамотах другої половини XVII–XVIII ст. досить часто ми зустрічаємо норми, які ставали доповненням до Соборного Уложення. Так, у 1651 р. царською грамотою було наказано жителю Пскова Гриші Тряси-солоніну відрізати язик і відправити в заслання за те, що він говорив погані слова про царицю [6, с. 105].

У військових статутах Петра I і голий задум, і приготування, і закінчене діяння караються надзвичайно жорстоко: смертна кара (четвертування) з конфіскацією майна (артикул 19) [4, с. 320]. Жула на царя, його дружину та спадкоємця, осудження його дій і намірів також карається смертною карою. «Заговор и скоп» у Військовому статуті трансформувалася у «возмущение и бунт».

Про підготовку замаху на життя царя, про бунт і зраду згідно з указами 1713 р. і 1715 р. необхідно було доповідати прямо царю. У цілому доноси широко практикувались у XVII — XVIII ст. Соборне Уложення називає їх «великим государевым делом», або «словом и делом государевым» (глава II, ст. 13, 14, 16, 17).

У Соборному Уложенні міститься спеціальна глава «О службе всяких ратных людей Московского государства», присвячена злочинам проти порядку управління. Військовим службовим особам наказується перебувати в установлені строки до місця служби, самовільно не залишати службу, не проявляти свавілля і не завдавати збитків мирним жителям. Карати за порушення зазначених приписів треба «по вине смотря».

У добу правління Петра I із загального законодавства виділяється військове. Таке виокремлення в Росії тривало довго, але злочини, пов'язані з несенням військової служби, переважно були віднесені до загального кримінального законодавства [4, с. 313].

У Литовському Статуті цілий розділ (розділ IV) присвячено злочинам проти суддів та судочинства.

У Соборному Уложенні неправдиве присягання є злочином як проти судової влади, так і проти церкви (глава XIV, ст. 9, 10; глава XI, ст. 27). Злочином є неправдиве свідчення (глава X, ст. 162), лайка, бійка, вбивство в суді (глава X, ст. 105).

У військових статутах Петра I за неправдиве свідчення і неправдиву присягу передбачено відрізання двох пальців та відправлення на каторжні роботи.

Якщо в Литовському Статуті фальшування монети каралося спаленням злочинця на вогні, то в Соборному Уложенні передбачалося за такий злочин заливати розплавлений метал в горло (глава V).

У 1654 р., коли Московська держава поряд із срібними ввела мідні монети тієї ж вартості, почалося масове фальшування грошей. Протягом наступних дев'яти років було скарано на смерть за підробку грошей 22 ти-

сячі фальшивомонетників [1, с. 345]. У 1663 р. смертна кара була замінена скаліченням: винуватцю відрубували руку та обидві ноги [1, с. 346].

Військові статuti Петра I передбачали спалення фальшивомонетників на вогні (артикул 199) [4, с. 315]. Законодавством XVIII ст. заборонялося підробляти гербовий папір, паперові гроші тощо.

У Литовському Статуті було заборонено існування таємних корчем, адже в них могли чинитись вбивства, крадіжки, розбої та інші злочини (розділ XIV, артикули 33, 35, 24, 36).

Коли Московська держава встановила монополію на алкоголь, то в Соборному Уложенні (глава XXV) з'явилося таке поняття злочину, як «корчемництво» — порушення державної монополії не тільки на виробництво, але й на продаж та споживання алкоголю. Якщо порушення державної монополії траплялося вчетверте, то у злочинця конфіскували майно, а його самого відправляли на заслання.

У Литовських статутах було передбачено такі службові злочини: відмова судді в судочинстві; прийняття ним незаконного рішення; відмова задовольнити вимоги сторін, що змагаються в суді; порушення правил про судові мита; порушення правил підсудності тощо. Злочином було невиконання урядником покладених на нього обов'язків; потурання гетьмана або хорунжого ухиленню від військової служби; самовільне стягнення урядниками і митниками мит, або їх збільшення; недобросовісне виконання возним рішень суду тощо.

Провівши аналіз зазначених злочинів, можна зробити висновок про те, що як в українському, так і в російському кримінальному праві містилися однакові види злочинів проти держави. Проте в російському кримінальному праві досліджуваного періоду вони не відокремлювались від злочинів проти царя. Це є свідченням того, що публічно-правові і приватноправові елементи в російському праві належним чином ще не розрізнялися. Окрім того, в українському кримінальному праві, джерелом якого було звичаєве та загальне право, відсутні злочини проти держави.

1. *Владимирский-Буданов М. Ф.* Обзор истории русского права. — Р.-н.-Д.: Феникс, 1995. — 640 с.
2. *Кистяковский А.* Изследование о смертной казни. — К.: Университетская типография, 1867.
3. *Лазаревский А. М.* Очерки из дневника гетманской канцелярии за 1722-23 гг. — К., 1892.
4. *Малиновский И. А.* Лекции по истории русского права. — Р.-н.-Д., 1918.
5. *Слабченко Е. М.* Опыт по истории права Малороссии XVII—XVIII ст. — Одесса, 1911.
6. *Тальберг Г. Г.* Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века. — М.: Типография Императорского Московского Университета, 1912.
7. *Тальберг Д.* Насильственное похищение имущества по русскому праву.- СПб., 1880.
8. *Яковлев А.* Украинский кодекс 1743 р. — «Заграда», 1949.
9. *Права, за якими судиться малоросійський народ.* — К., 1997.
10. *Соборное Уложение царя Алексея Михайловича 1649 г.* — М., 1951.